

УДК 821.133.1-82-311.6

DOI <https://doi.org/10.12958/2227-2844-2026-1-51-57>**Карпіна Олена Сергіївна,**

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри світової літератури
Горлівського інституту іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,
м. Дніпро, Україна.
olena.karpina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4045-9938>

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖАНРУ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ
У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

Історичному роману належить провідне місце у системі жанрів історичної белетристики. Як відомо, він розвився та став надзвичайно популярним на початку ХІХ ст. завдяки романам шотландського письменника сера Вальтера Скотта, який справедливо вважається «батьком» сучасного історичного роману у європейській літературі.

Оскільки жанр історичного роману займає проміжну позицію між реальністю та вигадкою, він викликає чимало суперечок серед дослідників. На сьогоднішній день у літературознавстві існує велика кількість наукових робіт, присвячених дослідженню його жанрової природи.

Жанр історичного роману набагато старіший, ніж звикли вважати. Довгий час вважалося, що виникнення жанру історичного роману у світовій літературі пов'язане з написанням Вальтером Скоттом його першого твору на історичну тему – роману «Уеверлі» (1814). Деякі сучасні літературознавці дотримуються тієї точки зору, що витoki історичного роману слід шукати у творчості французьких романістів ХVІІ–ХVІІІ ст. (Maxwell, 2009, p. 1–2).

У цей час у Франції паралельно розвивалися дві течії історичної белетристики – «точна» історія та «таємна» історія. Найвидатніші представники першої течії – Мадам де Лафаетт та абат Прево – намагалися поєднати у своїх романах реальні історичні факти, викладені у часовій послідовності, з художньою вигадкою. Героями їхніх творів були вигадані особистості, життя яких розвивалося на фоні конкретних історичних подій – війн або визначних подій із життя представників правлячих династій. Творчий метод письменників використовували у своїх історичних романах численні послідовники.

Представники «таємної» історії переосмислювали загальновідомі історичні факти та широко використовували художній вимисел у трактуванні подій історії. У той самий час, героями їхніх творів виступали визначні історичні постаті, які справили значний вплив на хід історії своєї держави.

Саме така роздвоєна версія історичного роману існувала у Франції в епоху Просвітництва. Вальтер Скотт першим здійснив спробу переосмислити французьку традицію створення історичних романів та розвинути її у своїй творчості. Спочатку його більше зацікавила «точна» історія, але згодом він виявив потенційні можливості й «таємної». Дійовими особами романів письменника (автора «Уеверлі», як його стали називати) були як історичні особи (королі, королеви, полководці, державні діячі), так і вигадані персонажі, причому протагоністами виступали останні, що стало однією з інновацій письменника.

У викладенні подій історії романіст намагався максимально точно відтворити історичний колорит епохи, але у той самий час у повній мірі користувався своїм правом на художній вимисел, що виражалося насамперед у домислюванні маловідомих епізодів з життя визначних

людей. Впродовж деякого часу навіть існувала думка, що романи Скотта – не більше, ніж «костюмовані» романи, адже герої, одягнені у відповідності до епохи, у яку розвиваються події твору, ведуть себе так, як би вони вели себе, якщо б жили у той час, коли було написано роман (Adamson, 1994, p. 2).

Таким чином, Вальтер Скотт поєднав у своєму творчому методі два різні, на перший погляд, несумісні способи створення історичних романів, які фактично були дзеркальним відображенням один одного. Завдяки художньому експерименту письменника жанр історичного роману отримав «друге народження» (Maxwell, 2009, p. 4).

Незважаючи на те, що шотландський романіст спирався у своїй творчості на досвід французьких попередників, він повністю переосмислив засоби відтворення реальності, виробив власний підхід до зображення історичних подій та створив взірць сучасного історичного роману. Новаторство романів письменника полягало у філософському осмисленні історичного процесу. Оноре де Бальзак наголошував на тому, що саме Вальтер Скотт підняв роман до філософського значення історії. До нього ж, як відомо, історія з'являлася у романах лише як декорація, як данина інтересу до її екзотики, засіб для підвищення цікавості твору.

Варто зазначити, що деякі критики та історики вважали природу романів письменника аномальною та звинувачували його у тому, що у своїх творах він не приділяв належної уваги історичній достовірності. Сучасні дослідники творчості письменника наголошують на тому, що такі звинувачення не мають підстав, тому що підхід Скотта до історії схожий на підхід середньовічних авторів історичних романів, який характеризувався присутністю у їхніх творах елементів вигадки. Ця точка зору підтверджується у деяких роботах, присвячених визначенню спільних рис у романі Скотта «Айвенго» та творах Джефрі Чосера (Cameron, 2012, p. 4).

Починаючи з 1816 р., історичні романи Вальтера Скотта стали розповсюджуватися у багатьох країнах світу завдяки французьким перекладачам. Відомі французькі романісти – Оноре де Бальзак, Віктор Гюго, Олександр Дюма-батько – успішно створювали власні історичні романи, використовуючи зразок шотландського попередника. Більшість визначних західноєвропейських романістів XIX ст. мала на меті створення принаймні одного історичного роману за цим зразком.

Звернення В. Скотта та його численних послідовників до історичної теми в літературі можна пояснити їхнім усвідомленням того, що ті проблеми, які були характерні для сучасного їм суспільства, у минулому приймали зовсім інші, специфічні форми, визначення яких допоможе краще зрозуміти проблеми сучасності. Крім того, історія, яку вони розглядали як «об'єктивну передісторію сучасності», не уявлялася їм чужорідною та незбагненою для людського духу (Mckeon, 2000, p. 252).

У процесі свого розвитку історичний роман підлягав численним трансформаціям, оскільки усі західноєвропейські письменники, які працювали у цьому жанрі, брали за основу вальтер-скоттівський тип історичного роману, але при цьому привносили у нього свої авторські та національні особливості. Результатом цього стало виникнення значної кількості моделей історичного роману у рамках літератури певної країни.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб розглянути особливості становлення жанру історичного роману у французькій літературі XIX століття та його основні моделі, які сформувалися внаслідок трансформації жанру найвидатнішими романістами Франції цього періоду, а також визначити основні відмінності цих моделей від роману вальтер-скоттівського типу.

Протягом 1820–1830-х рр. численні французькі письменники наполягали на тому, що історичний роман є надбанням їхньої власної національної літератури. Це можна пояснити тим, що саме у Франції мали місце найважливіші історичні події XIX ст. (взяття Бастилії, Велика французька революція, падіння Комуни), які отримали відображення у творах французьких романістів.

До того ж, саме серед французьких письменників була найбільша кількість послідовників сера Вальтера Скотта, а його романи розповсюджувалися у світі переважно в французькому перекладі. Це призвело до того, що представники інших національностей почали ідентифікувати історичний роман не тільки з Шотландією, а й з Францією.

Оскільки представники французького романтизму послідовно розвивали нововведення В. Скотта, виникла особлива франко-шотландська модель історичного роману, формами реалізації якої стали два типи історичного оповідання: «претенденти у сховищі» та «облогові» романи.

У романах першого типу мова йшла про те, як скинутий з престолу монарх, покинутий фаворитами, повертався несподівано з того місця, де він ховався протягом певного часу від злочинців, та намагався повернути собі трон. В епоху Ренесансу такі монархи існували в усій Європі, так що сюжети романів були засновані здебільшого на реальних історичних подіях. Найчастіше у ролі «претендентів» виступали визначні представники шотландської династії Стюартів та французької династії Бурбонів. Долі правителів обох династій, приречених на страждання, сприймалися романістами як дзеркальні відображення одна одної та захоплювали читачів (Maxwell, 2009, p. 5).

Першим історичним романом із таким сюжетом став «Уверлі» Вальтера Скотта (1814). Можна навести у якості прикладу також історичні твори Олександра Дюма-батька, насамперед роман «Віконт де Бражелон, або Десять років потому» (1847–1850), третій том якого, відомий під назвою «Людина у залізній масці», ілюструє перший різновид франко-шотландської моделі історичного роману.

У центрі сюжету романів другого типу була облога певного міста під час визвольної війни. Головна ідея романів наступна: навіть без професійної підготовки та спеціального планування облога міста може бути досить успішною завдяки спільній меті та узгодженим діям окремих представників населення, перетворених на громадян під час маршу. Введення у роман цього дивовижного масового протагоніста – народу – стало особливо популярним після взяття Бастилії напередодні Великої французької революції (Maxwell, 2009, p. 6).

Зразковим твором такого типу є роман Вальтера Скотта «Айвенго» (1819), який являє собою синтез роману Мадлен де Сюдєрі «Артамен, або Великий Кір» (1649–1653) та напівлегендарної історії про Бастилію. Ще одним прикладом «облогових» романів вважається також і твір бразильського письменника Еуклідіса да Куньї «Сертани» (1902), у якому йде мова про збройний конфлікт, що трапився у Бразилії між міськими республіканцями та сільськими поселенцями.

Два типи історичного оповідання сприймалися як конкуруючі альтернативи, які важко поєднати в одне ціле. Вони розвивалися паралельно та мали власну логіку розгортання історичних подій у романі. Обидва були тісно пов'язані з домінуючими історіографічними інтересами. Видатні історичні постаті намагалися або стати «претендентами», або бути схожими на них. «Облогові» романи, відповідно, були розраховані на те, щоб викликати безпосередню «масову участь в історії» (Maxwell, 2009, p. 6).

Саме франко-шотландська модель з двома усталеними типами оповідання стала найпоширенішою та широко визнаною версією сучасного історичного роману, хоча і неодноразово підлягала авторським трансформаціям з боку французьких письменників.

Власне французький історичний роман має свої специфічні особливості, багато в чому обумовлені бурхливими подіями історії Франції.

Особливо важливим у французькій політичній історії був 1830 рік, оскільки він був позначений переходом від консервативної конституційної монархії Бурбонів до ліберальної буржуазної монархії короля Луї-Філіпа. Багато вчених наголошували на взаємозв'язку між політичною революцією 1830 р. та стрімким розвитком літератури у цьому році, а саме виникненням реалізму як творчого методу Оноре де Бальзака та Стендаля. Виникнення реалізму обумовлене

не тільки політичним, але й культурним підйомом у житті Франції. Реалістичне зображення минулого було в центрі численних дискусій, що стосувалися сутності історії, яка займала у той час домінуючу позицію в житті суспільства (Samuels, 2004, p. 16).

Як відомо, у XIX ст. на літературній арені паралельно з реалізмом розвивався ще один творчий метод – романтизм, який виник раніше. Історичні романи, написані у відповідності до естетичних принципів кожного з цих методів, різнилися між собою. Основна відмінність полягала у часі, зображеному у творі. Так, романтичні історичні романи В. Скотта, В. Гюго та О. Дюма-батька переносили читача у часі, намагаючись матеріалізувати реалістичне бачення минулої епохи та оживити її перед очима читача, а події більшості реалістичних історичних романів, починаючи з 1830 р., мали місце у теперішній час або у нещодавній період Реставрації Бурбонів, який тривав протягом 1814–1830 рр. (Samuels, 2004, p. 3).

Відомий угорський літературознавець та філософ Георг Лукач у своїй відомій праці «Історичний роман» (1937) стверджував, що представники реалізму застосовували прийоми романтичного історичного роману, успадковані від Вальтера Скотта, коли змальовували сучасність. Він писав, що Оноре де Бальзак «переходить від зображення історії минулого до зображення сучасності як історії» (Samuels, 2004, p. 11).

У багатьох реалістичних романах дійовими особами були герої, надмірне захоплення історією яких призводило їх наприкінці життя до трагічних наслідків. Зображаючи сучасність, реалісти показували минуле як силу, що ламала долі людей, як хибну модель для наслідування. Протагоністи романів ставали «жертвами історичних ілюзій» (Samuels, 2004, p. 268). Варто пригадати Жюльєна Сореля, головного героя роману Стендаля «Червоне та чорне» (1830), який, намагаючись копіювати історичні моделі, опинився наприкінці твору на ешафоті. У реалістичних романах частіше зображалися наслідки, а не причини захоплення історією, яке можна назвати «епідемією XIX століття» (Samuels, 2004, p. 9).

Така нова форма історичної свідомості розвилася на початку XIX ст. як реакція на кризу, обумовлену історичними подіями, які мали місце у Франції в цей час.

Сер Вальтер Скотт мав величезний вплив на всі форми зображення історії, які існували у Франції XIX ст., у тому числі романтичну історіографію та романтичну історичну драму. Під впливом його творчості у французькій літературі 1820–1830 рр. сформувалися три специфічні моделі історичного роману.

У першій моделі фокус уваги переміщався з вигаданих персонажів на історичних. Така модель використана в романі Альфреда де Віньї «Сен-Мар» (1826). Романіст писав: «Мені здавалося, що я не повинен наслідувати тих іноземців, у творах яких люди, що грають домінуючу роль в історії, зображаються на задньому плані. Я розташував визначних осіб на передньому плані; я зробив їх ведучими акторами у своїй трагедії» (Ungurianu, 2007, p. 16).

Засновником другої моделі вважається Віктор Гюго, який у своєму «Соборі Паризької Богоматері» (1831) рухається у протилежному напрямку та піддає жанр авторській трансформації. У романі, не дивлячись на точне зазначення часових рамок на початку: «Триста сорок вісім років, шість місяців і дев'ятнадцять днів тому» (Гюго, 2024, с. 7), історичний зміст зводиться до мінімуму та заміщається графічним зображенням норівів та загальної атмосфери «готичного світу» з його надзвичайними пристрастями та вразливими контрастами. При цьому посилюється роль вигаданого сюжету та персонажів. Можна сказати, що Віктор Гюго створив історичний роман узагальнено-символічного типу.

Третя модель асоціюється з іменем Олександра Дюма-батька, який у 1840-х рр. започаткував свою нескінченну серію романів про трьох мушкетерів, у яких минуле використовувалося лише у якості фону, на якому розгорталися захоплюючі пригоди, а власно історичні події не мали першорядного значення.

Варто зазначити, що всі ці моделі французького історичного роману були успішно розвинені видатними представниками слов'янських літератур. Так, наприклад, роман М. В. Гоголя «Тарас Бульба» (1842) створений за зразком «Собору Паризької Богоматері» (1831) В. Гюго: у ньому простежується послаблення історичного хронотопу та концентрація на середньовічних звичаях.

Як видно, модель історичного роману, запропонована шотландським письменником у вік захоплення історією, широко використовувалася французькими романістами цього періоду, але ж зазнавала численних трансформацій, що сприяло виникненню національних особливостей французького історичного роману.

Отже, у статті розглянуто особливості становлення історичного роману у французькій літературі XIX століття, а також його основні моделі, що сформувалися внаслідок трансформації жанру французькими романістами. Здійснений огляд дозволив нам визначити деякі відмінності цих моделей від історичного роману вальтер-скоттівського типу. Основними аспектами трансформації жанру французькими романістами зазначеного періоду є, на наш погляд, наступні: переміщення фокусу уваги з вигаданих персонажів на історичних; зведення історичного змісту до мінімуму; невідповідність зображених у романі подій своїй епосі; використання історичних подій у якості тла, на якому розгортаються захоплюючі пригоди.

Перспективи наших подальших досліджень полягають у більш детальному вивченні специфіки жанру історичного роману, а також його національних та авторських трансформацій в інших західноєвропейських літературах XIX століття.

Список використаної літератури

1. Maxwell R. *The Historical Novel in Europe, 1650–1950*. New York : Cambridge University Press, 2009. 323 p.
2. Adamson L. G. *Recreating the Past: a Guide to American and World Historical Fiction for Children and Young Adults*. Westport, Connecticut : Greenwood Press, 1994. 494 p.
3. *Narrative is the Essence of History: Essays on the Historical Novel* / ed. J. Cameron. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2012. 151 p.
4. *Theory of the Novel: a Historical Approach* / ed. M. Mckeon. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2000. 947 p. DOI: <https://doi.org/10.56021/9780801876509>
5. Samuels M. *The Spectacular Past: Popular History and the Novel in Nineteenth-Century France*. Ithaca, New York : Cornell University Press, 2004. 280 p. DOI: <https://doi.org/10.7591/9781501729836>
6. Ungurianu D. *Plotting History: the Russian Historical Novel in the Imperial Age*. Madison : The University of Wisconsin Press, 2007. 335 p. DOI: <https://doi.org/10.2307/jj.36032766>
7. Гюго В. *Собор Паризької Богоматері* / пер. з фр. П. Тернюк. Київ : Андронум, 2024. 388 с.

References

1. Maxwell, R. (2009). *The Historical Novel in Europe, 1650–1950*. New York: Cambridge University Press.
2. Adamson, L. G. (1994). *Recreating the Past: a Guide to American and World Historical Fiction for Children and Young Adults*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
3. Cameron, J. (Ed.). (2012). *Narrative is the Essence of History: Essays on the Historical Novel*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
4. Mckeon, M. (Ed.). (2000). *Theory of the Novel: a Historical Approach*. The Baltimore: Johns Hopkins University Press. DOI: <https://doi.org/10.56021/9780801876509>
5. Samuels, M. (2004). *The Spectacular Past: Popular History and the Novel in Nineteenth-Century France*. Ithaca, New York: Cornell University Press. DOI: <https://doi.org/10.7591/9781501729836>

6. Ungurianu, D. (2007). *Plotting History: the Russian Historical Novel in the Imperial Age*. Madison: The University of Wisconsin Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/jj.36032766>

7. Gyugo, V. *Sobor Paryzkoï Bohomateri [The Hunchback of Notre Dame]*. Kyiv: Andronum [in Ukrainian].

Карпіна О. С. Трансформація жанру історичного роману у французькій літературі XIX століття

У статті розглянуто особливості становлення історичного роману у французькій літературі XIX століття та його основні моделі, що сформувалися внаслідок трансформації жанру найвидатнішими романістами Франції цього періоду. Акцентується той факт, що витoki жанру слід шукати у творчості французьких романістів XVII–XVIII століть, а «друге народження» він отримав завдяки художньому експерименту В. Скотта, який виробив власний підхід до зображення історичних подій та створив зразок сучасного історичного роману. Відзначено, що послідовний розвиток нововведень шотландського письменника представниками французького романтизму призвело до виникнення особливої франко-шотландської моделі історичного роману, яка згодом стала найпоширенішою і широко визнаною версією сучасного історичного роману та неодноразово піддавалася авторським трансформаціям. Встановлено, що численні французькі письменники, які працювали в жанрі історичного роману (А. де Вінї, В. Гюго, А. Дюма-батько), брали за основу вальтер-скоттівську модель, але модифікували її відповідно до своїх художніх завдань та привносили свої авторські особливості у створювані ними твори, що сприяло виникненню національних особливостей французького історичного роману. Огляд трьох основних моделей широко відомих французьких історичних романів, написаних у розглянутий період, дозволив автору статті визначити деякі трансформації жанру, привнесені французькими романістами: переміщення фокусу уваги з вигаданих персонажів на історичних; зведення історичного змісту до мінімуму; невідповідність зображених у романі подій своїй епосі; використання історичних подій у якості тла, на якому розгортаються захоплюючі пригоди. Автор дійшов висновку, що всі розглянуті моделі французького історичного роману отримали подальший розвиток у творчості видатних слов'янських письменників (М. Гоголь).

Ключові слова: французький історичний роман XIX століття, вальтер-скоттівський тип історичного роману, модель історичного роману, історична правда, художня вигадка.

Karpina O. S. Transformation of the Historical Novel Genre in the French Literature of the 19th Century

The article deals with the peculiarities of the development of the historical novel in the French literature of the 19th century and its main models which were formed as a result of the transformation of the genre by the most prominent French novelists of this period. The author emphasizes the fact that the origins of the genre should be sought in the artistic works by the French novelists of the 17th–18th centuries, and due to the artistic experiment of W. Scott who developed his own approach to depicting historical events and created an example of the modern historical novel it received “the second birth”. It is noted that the consistent development of the Scottish writer’s innovations by the representatives of French romanticism led to the emergence of a special Franco-Scottish model of the historical novel which later became the most common and widely recognized version of the modern historical novel and was constantly transformed by the French authors. It has been established that the numerous French writers who worked in the historical novel genre (A. De Vigny, V. Hugo, A. Dumas-père) took the Walter-Scott’s model as a basis but modified it in accordance with their artistic tasks and brought their own authors’ features in the works they created. It contributed to the emergence of the national peculiarities of the French historical novel. The review of the three main models of the well-known French historical novels written during the indicated period allowed the author

of the article to identify some of the genre transformations introduced by the French novelists: shifting the focus from the fictional characters to the historical ones; reducing the historical content to a minimum; uncorrespondence of the events depicted in the novel with their era; using historical events as a background against which exciting adventures unfold. The author comes to the conclusion that all the considered models of the French historical novel were further developed in the artistic works by the prominent Slavic writers (N. Gogol).

Key words: French historical novel of the 19th century, Walter Scott's type of the historical novel, model of the historical novel, historical truth, artistic fiction.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026